

ПРАВО ЛЮДИНИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Сенюта Ірина Ярославівна,

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Конституція України у ст. 49 гарантує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Право людини на медичну допомогу закріплено також і в ст. 284 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) та в ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі — Основи), де передбачено право на кваліфіковану медико-санітарну допомогу як складову права на охорону здоров'я. У проекті Закону України “Про захист прав пацієнтів” (зарєєстрований від 06.12.2007 р.) гарантується право пацієнта на безпеку і якість медичної допомоги (ст. 5).

Досліджуване право знайшло своє відображення і у міжнародно-правових стандартах. Зокрема, ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [1] передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Серед заходів, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, є створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби. Конвенція ООН про права дитини [1] у ст. 24 закріплює право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я. Для максимального повного забезпечення реалізації цього права одним із заходів передбачено забезпечення надання необхідної медичної допомоги і охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги.

У ст. 13 Європейської соціальної хартії [2] визначено право на соціальну і медичну допомогу. З метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну і медичну допомогу Хартія зобов'язує держави: 1) забезпечити, щоб кожна особа, яка опинилась без адекватних ресурсів і не здатна набути такі ресурси шляхом власних зусиль чи з інших джерел, зокрема з фондів соціального забезпечення, змогла б отримати необхідну допомогу на випадок хвороби; 2) забезпечити, щоб така допомога не призвела б до скорочення політичних і соціальних прав осіб, що її отримують; 3) передбачити, щоб кожен міг отримати через відповідні державні та приватні служби таку пораду і особисту допомогу, які необхідні, щоб запобігти, ліквідувати чи полегшити особисту чи сімейну потребу.

Цікавими видаються міжнародні стандарти у галузі охорони здоров'я, а саме Декларація про політику в царині дотримання прав пацієнта в Європі [3]. Розділ 5 “Лікування та організація медичної допомоги” закріплює право людини на отримання медичної допомоги відповідно до стану її здоров'я, включаючи профілактику і лікувальну допомогу. Надання медичних послуг повинно відповідати фінансовим, людським і матеріальним ресурсам даного суспільства та забезпечувати постійну доступність необхідної медичної допомоги для всіх у рівній мірі, без жодної дискримінації. У даному стандарті визначено також право пацієнтів на якісну медичну допомогу, що відповідає як високим технологічним стандартам, так і принципам людяності у ставленні між пацієнтом і надавачем медичних послуг.

Аналіз національних законодавчих норм (Конституції України, ЦК України, Основ) дає підстави визначити таку структуру права людини на медичну допомогу:

1. Право на ефективне та доступне медичне обслуговування, у тому числі на безоплатну медичну допомогу (ч. 3 ст. 49 Конституції України);
 2. Право на вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до рекомендацій лікаря і закладу охорони здоров'я (ч. 2 ст. 284 ЦК України, п. "д" ст. 6, 34, 38 Основ);
 3. Право на медичну інформацію (ст. 32 Конституції України, ст. 285 ЦК України, п. "е" ст. 6, ст. 39 Основ);
 4. Право на таємницю про стан здоров'я (ст. 32 Конституції України, ст. 286 ЦК України, ст.ст. 39-1, 40 Основ);
 5. Право на інформовану добровільну згоду на медичне втручання (ст. 29 Конституції України, ч. 3 ст. 284 ЦК України, п. "д" ст. 6, 34, 38 Основ);
 6. Право на відмову від медичного втручання (ст. 29 Конституції України, ч. 4 ст. 284 ЦК України, ч. 4 ст. 43 Основ);
 7. Право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду (ст. 287 ЦК України, п. "к" ст. 6 Основ).
- У межах цього дослідження розглянемо такі ключові теоретико-практичні положення:

1. Поняття медичної допомоги

У Рішенні Конституційного Суду України (справ про безоплатну медичну допомогу) [4] зазначено, що термін медична допомога широко вживається у національному законодавстві України, є певні його визначення ВООЗ, науковців, медичних університетів й академій. Але цілісна правова дефініція цього поняття у законах України відсутня, а тому потребує нормативного врегулювання. На думку Конституційного Суду України, поняття має бути визначено у законі.

Крім цього, використовується ще один термін — медична послуга, визначення якого також немає. Як відзначено у Рішенні Конституційного Суду України (справ про платні медичні послуги) [5], зміст поняття "медична послуга" близький до медичної допомоги, але до цього часу залишається не визначеним на законодавчому рівні. У науковців єдиної думки з приводу співвідношення окреслених понять немає, а тому зустрічається їх трактування і як синонімів, і як антонімів, так і тотожних понять.

У ст. 1 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги" [6] міститься визначення поняття медичної допомоги, згідно якого, нею є вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення і лікування пацієнтів у стані, що на момент її надання загрожує життю, здоров'ю, працездатності і здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право відповідно до законодавства. Вважаємо дане визначення таким, що звучує поняття медичної допомоги, зокрема передбачає лише один аспект такої допомоги — лікування.

На нашу думку, **медична допомога** — це вид професійної діяльності, який включає сукупність заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення,

відновлення максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму, що здійснюється медичними працівниками, які мають на це право згідно з чинним законодавством.

2. Кваліфікована медична допомога

Як бачимо, у самому визначенні міститься вказівка на професійність надавачів послуг. Стаття 78 Основ серед професійних обов'язків медичних працівників закріплює обов'язок подавати своєчасну і кваліфіковану медичну і лікарську допомогу. За неналежне виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення наступає кримінальна відповідальність за ст. 140 Кримінального кодексу України. Неналежне виконання професійних обов'язків має місце в тому разі, коли медичний або фармацевтичний працівник виконує свої обов'язки не у повному обсязі, недбало, поверхнево, не так, як цього вимагають інтереси його професійної діяльності.

3. Якісна медична допомога

Для з'ясування питання якості надання медичної допомоги охарактеризуємо Закон України “Про захист прав споживачів” [7], який регламентує питання якості надання будь-яких послуг, у тому числі, якщо йдеться про споживача — пацієнта і про послуги — медичні. Відповідно до ст. 1 Закону належна якість послуги — це властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції у нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем. На сьогодні одним з найбільш актуальних питань у реформуванні системи охорони здоров'я є стандарти надання медичної допомоги, які перебувають ще на стадії розробки. На сьогодні у деяких напрямках медичної діяльності розроблені клінічні протоколи надання допомоги. У ст. 6 Закону закріплено право споживачів на належну якість продукції (будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб). Виконавець зобов'язаний надати споживачеві продукцію належної якості, інформацію про цю продукцію, а на вимогу споживача зобов'язаний також надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

Права споживача вважаються порушеними (ст. 21 Закону), зокрема, коли при реалізації продукції будь-яким чином порушується право споживача на свободу вибору продукції; будь-яким чином (крім випадків, передбачених законом) обмежується право споживача на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про відповідну продукцію; споживачу реалізовано продукцію, яка є небезпечною, неналежної якості, фальсифікованою. Захист прав споживачів здійснюється у судовому порядку відповідно до ст. 22 Закону.

Держава забезпечує якість і безпеку медичної допомоги пацієнтам завдяки відповідній системі сертифікації, ліцензування, акредитації і стандартизації, а також належній підготовці і перепідготовці медичного і фармацевтичного персоналу на підставі існуючих державних стандартів навчання, і здійснює контрольні функції за будь-якою медичною практикою.

При наданні медичної допомоги пацієнтам повинні використовуватися методи, медикаменти, устаткування і засоби медичного призначення, розроблені, виготовлені чи придбані згідно із встановленими правилами і державними стандартами.

Будь-яке медичне втручання повинно здійснюватися з дотриманням відповідних санітарних норм. Основи у ст. 42 закріплюють положення, згідно з яким медичне втручання допускається лише в тому разі, коли воно не може завдати шкоди здоров'ю пацієнта.

Відповідальність за дотримання безпеки медичної діяльності стосовно здоров'я і життя пацієнтів у закладах охорони здоров'я несе адміністрація цих установ або медичний працівник індивідуальної практики за місцем здійснення своєї діяльності. Контроль якості медичної допомоги спрямований на забезпечення прав пацієнтів на одержання медичної допомоги необхідного обсягу і належної якості на основі оптимального використання кадрових і матеріально — технічних ресурсів охорони здоров'я.

Якість надання медичної допомоги при виникненні конфлікту між суб'єктами медичних правовідносин при розгляді медичних справ встановлюється шляхом проведення медичної експертизи необхідного виду. На жаль, в Україні на сьогодні дуже складно провести об'єктивну експертизу, оскільки експерти нерідко захищають "честь лікарського мундира". Дуже важливим видається удосконалення механізмів проведення альтернативної медичної експертизи.

4. Доступність медичної допомоги

Право на доступність, тобто право на доступність медичних послуг, що необхідні пацієнту за станом здоров'я. Медичні служби повинні гарантувати рівний доступ для всіх без дискримінації за ознаками наявності фінансових ресурсів, місця проживання, виду захворювань чи часу звернення за медичною допомогою. Це одне з прав, визначених у каталозі можливостей, визначених у Європейській Хартії прав людини (2002). Визначення доступності медичної допомоги міститься у Положенні про доступність медичної допомоги (1988) [3]. У ньому передбачено, що це багатогранне поняття, яке включає баланс багатьох факторів у рамках жорстких практичних обмежень, які обумовлені ресурсами і можливостями держави. Ці фактори включають кадри, фінансування, транспортні засоби, свободу вибору, громадську грамотність населення, якість і розподіл технічних ресурсів. Баланс цих елементів вирішує характер і ступінь загальної медичної допомоги населенню.

Відповідно до Положення, найбільша доступність забезпечується за таких умов:

- кожному індивіду доступна необхідна йому медична допомога;
- забезпечена максимальна свобода вибору виконавців, системи надання допомоги і системи оплати, яка задовольняє різні потреби населення;
- інформованість, навчання й освіченість населення з усіх елементів, які стосуються доступу до допомоги;
- адекватна участь всіх сторін в розробці й управлінні системами.

У нашій державі право на доступність у каталозі прав людини у галузі охорони здоров'я закріплено у ч. 3 ст. 49 Конституції України, у якій зазначено, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Аналіз даного права дає підстави визначити ті права, які становлять структурні елементи права на доступність. Це право включає у себе такі можливості, що гарантуються чинним законодавством України, як: 1) безоплатність медичної допомоги; 2) вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я; 3) заборона привілеїв та обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця

проживання, за мовними або іншими ознаками (зокрема, це стосується в аспекті надання допомоги населенню, яке проживає у сільській місцевості, населенню похилого віку тощо); 4) заборона дискримінації, пов'язаної із станом здоров'я.

5. Безоплатність медичної допомоги

Право на безоплатну медичну допомогу закріплено в ч. 3 ст. 49 Конституції України, яка містить положення, у якому зазначено, що в державних і комунальних закладах медична допомога надається безоплатно. Це одна із найбільш дискусійних норм Основного Закону України, яка, на жаль, на практиці дуже часто порушується.

Конституційний Суд України у Рішенні (справа про безоплатну медичну допомогу) протлумачив зазначене положення так, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги. Окрім цього, безоплатність медичної допомоги означає неможливість стягування з громадян плати за таку допомогу в державних і комунальних закладах у будь-яких варіантах розрахунків: як готівкою, так і безготівково, чи у вигляді добровільних внесків до різноманітних медичних фондів, чи у формі обов'язкових страхових платежів (внесків) тощо.

Проте вищезазначений принцип надання медичної допомоги не забороняє можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я — “медичних послуг другорядного значення”, “парамедичних послуг”), у зазначених закладах за плату. Це було предметом аналізу Конституційного Суду України і в Рішенні від 25 листопада 1998 р. (справа про платні медичні послуги). Перелік таких платних послуг не може порушувати межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до норми п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України має встановлюватись законом.

Безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я не виключає можливості фінансування цієї галузі за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, у тому числі й шляхом створення лікарняних кас (спілок, фондів), діяльність яких має бути врегульована законом. Джерелами таких додаткових надходжень на фінансування галузі охорони здоров'я у цілому можуть бути:

- встановлені законом офіційні прямі платежі населення за медичні послуги другорядного значення;
- відомчі асигнування на утримання медичних закладів;
- надходження від проведення благодійних акцій і заходів;
- кошти міжнародних програм гуманітарної допомоги;
- пожертвування громадських, релігійних, благодійних організацій та меценатів;
- страхові внески роботодавців у системі обов'язкового державного медичного страхування;
- фінансування компаній — організаторів добровільного медичного страхування, і ресурси нагромаджувальних програм територіальних громад, і державні медичні позики тощо [4].

Однією з гарантій забезпечення права на безоплатну медичну допомогу є кримінальна відповідальність, що передбачена за порушення даного права. Стаття 184 КК України містить склад злочину порушення права на безоплатну медичну допо-

могу, згідно з якою незаконна вимога оплатити за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я є кримінально караною.

Науковці та практики неодноразово наголошували на потребі удосконалення законодавства у цій царині, що, зокрема, позитивно вплинуло б на механізм реалізації права громадян на безоплатну медичну допомогу. Хочемо проаналізувати деякі законодавчі норми в аспекті безоплатності медичної допомоги. Зокрема:

1) спостерігається певна суперечність положень Основного Закону між собою, а саме ч. 3 ст. 49 та ч. 2 ст. 95. Остання норма гарантує, що виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загально-суспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Як бачимо, при творенні однієї конституційної норми, тобто норми ст. 49, не враховано наступні положення Закону, а саме ст. 95, у якій йдеться про обсяги державного фінансування. Доцільним видається внести зміни до офіційного тлумачення норми ч. 3 ст. 49 Конституції і внести зміни до Основного Закону та викласти норму в іншій редакції. Наприклад, досліджуваний аспект норми може звучати так: “медична допомога у державних і комунальних закладах охорони здоров'я надається громадянам безоплатно в обсязі, визначеному виключно законом про Державний бюджет України”. Окрім цього, наголошуємо, що Конституційний Суд України вважає неприйнятним пропозиції щодо необхідності встановлення будь-яких меж безоплатної медичної допомоги у вигляді її гарантованого рівня, надання такої допомоги лише неспроможним верствам населення чи “у рамках визначених законом” тощо. Таке тлумачення, як видається, фокусується на людині, її правах, але, на жаль, не підкріплене фінансово і тому конституційна норма залишається абсолютно не забезпеченою на практиці.

2) згідно з нормою п.п. 1 та 6 ч. 1 ст. 92 Основного Закону виключно законом слід визначати перелік видів безоплатної медичної допомоги, а не постановою Кабінету Міністрів України як це зроблено у нашій державі — Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги”. Цією Програмою, розробленою на підставі базових показників формування витрат на охорону здоров'я в бюджетах усіх рівнів, визначається перелік видів медичної допомоги, яка подається населенню безоплатно, обсяги безоплатної медичної допомоги, нормативи фінансування охорони здоров'я на 1 жителя, які забезпечують подання гарантованих обсягів медичної допомоги.

Як бачимо, у Постанові йдеться про обмеження досліджуваного права, які на сьогодні суперечать нормам Конституції України. Окрім цього, видається цікавим, чим керувався Кабінет Міністрів, приймаючи цей підзаконний нормативно-правовий акт, після Рішення Конституційного Суду України (справа про безоплатну медичну допомогу).

Резюмуючи вищенаведене, хочемо запропонувати авторське визначення права на медичну допомогу: **право людини на медичну допомогу** — це закріплена у законодавстві та гарантована державою можливість кожної людини отримувати у закладі охорони здоров'я чи лікаря приватної практики, які здійснюють професійну діяльність відповідно до чинного законодавства, комплекс заходів, які спрямовані на профілактику, діагностику, лікування і реабілітацію, з метою збереження, зміцнення, розвитку та, у разі порушення, відновлення максимально досяжного рівня фізичного й психічного стану людського організму.

У разі порушення права людини на медичну допомогу вона може скористатись усім необхідним правовим інструментарієм для захисту своїх можливостей, у тому числі судовим.

Література

1. Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. — 2-е вид. — К.: Юрінформ, 1992.
2. Европейская социальная хартия // Международные акты о правах человека: Сборник документов. — М., 1998.
3. Права людини у системі взаємовідносин “лікар-пацієнт” у відкритому суспільстві. Серія “Бібліотека сімейного лікаря”. — К.: Медицина України. — 2000. — Випуск 1.
4. Рішення Конституційного Суду України (справ про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 23. — Ст. 107.
5. Рішення Конституційного Суду України (справ про платні медичні послуги) від 28.11.1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 50. — Ст. 119.
6. Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 28. — Ст. 73.
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. (в ред. від 01.12.2005 р.) // ВВР України. — 2006 — № 7 — Ст. 84.